

VSAKDANJOST ZLA V ČASU HOLOKAVSTA IN POVEZAVA S SODOBNO DRUŽBO

113

THE BANALITY OF EVIL DURING THE HOLOCAUST ASSOCIATED WITH MODERN SOCIETY

Zala Bregar, študentka dodiplomskega študija socialne pedagogike
Pedagoška fakulteta Univerze v Ljubljani, Kardeljeva ploščad 16, 1000 Ljubljana
zb7147@student.uni-lj.si

POVZETEK

Holokavst je pogosto razumljen kot enkratni dogodek, ki ponazarja temen in neponovljiv madež naše družbe: gre za sovraštvo do Judov, ki je v časovni točki med letoma 1941 in 1945 doseglo svoj vrhunec – organizirane, množične poboje. Glavni dejavnik, da je holokavst potekal učinkovito, ni iracionalno sovraštvo besnih množic, temveč pasivnost ter brezbržnost ob vsakodnevem nasilju v taboriščih. Birokratski sistem delovanja taborišč zatira individualno moralo ter tako minimalizira možnost odpora. Danes sistemsko nasilje ostaja nevidno, kar omogočajo fizične razdalje, ki so rezultat tehnološkega napredka in globalizacije, in emocionalna distanca, ki jo omogočajo dehumanizacija, družbeno pripisana krivda in teorije o manjvrednosti. Način reševanja begunske krize in izkoriščanje ujugurskih delavcev na Kitajskem sta primera sistemskega nasilja, ki ga prepoznavamo danes. Prispevek opredeljuje dejavnike, ki so holokavst omogočili,

in jih poskuša povezati tudi s sodobno družbo. Hkrati opozarja, da holokavst ni nekaj neponovljivega, saj so dejavniki, ki so ga omogočili, prisotni v današnji družbi in podprti z delovanjem trenutnega sistema, izredne razmere, kot so vojne ali epidemije, pa jih potencirajo.

KLJUČNE BESEDE: *holokavst, vsakdanjost zla, izredne situacije, sistemsko nasilje, neoliberalizem, koncentracijska taborišča.*

ABSTRACT

The Holocaust is often understood as a one-off event, a dark and repeatable stain on our otherwise moralistic society: it was the hatred of Jews that culminated in organized massacres between 1941 and 1945. The main factor behind it was not the hatred of the angry masses but their passivity and indifference to the violence in the camps. The operations of their bureaucratic system suppress individual morality and thus minimize the possibility of resistance. Nowadays, systemic violence remains invisible, made possible by the distances resulting from technological progress and globalization and by emotional distances made possible by dehumanization, socially attributed guilt, and theories of inferiority. The way in which the refugee crisis has been resolved and the exploitation of Uyghur workers in China are examples of systemic violence that we recognize today. This paper identifies the factors that made the Holocaust possible and tries to associate them with modern society. It aims to warn that the Holocaust is not a thing of the past, as the factors that made it possible are still present in today's society and are supported by the current system, and that extreme conditions such as wars or epidemics exacerbate them.

KEYWORDS: *holocaust, banality of evil, extreme conditions, systemic violence, neoliberalism, concentration camps.*

MNOŽICE IN IZREDNE SITUACIJE

Vzroki za množično nasilje so pogosto v naglih družbenih in ekonomskih spremembah, ki intenzivirajo določene psihološke potrebe in povečajo ranljivost posameznikov (Ule, 2005). Takrat se najbolj izrazi tudi značaj socialnih predstav, ki so sredstva za poustvarjanje resničnosti, saj so najbolj žive, vedenje pa postane bolj spontano (Černigoj, 2000). Konflikti so sestavni del družbe (Oravecz, 1999). Ko se posameznik počuti ogroženega, želi zaščititi individualno in socialno identiteto ter samopodobo, kar pogosto rezultira v ustvarjanju obrambnih mehanizmov z namenom utišanja vesti (Ule, 2005). Pojavi se potreba po uskladitvi, ki privede do nelagodja, temu pa se množice izognejo s spreminjanjem stališč in prepričanj. Članstvo v skupini prinaša občutek superiornosti in varnosti (Kohl, 2011), skupinska kohezivnost pa je posledica skupinske identitete (Černigoj, 2007). Pripadniki skupine so zato nagnjeni k nezaupanju in sovražnemu vedenju do drugačnih (Arnejčič, 2008). Množice imajo tudi tendenco podredljivosti avtoriteti, v kateri vidijo vodnika. S svojo osebnostjo in dominacijo lahko voditelj povsem paralizira zmožnosti kritičnega mišljenja ter sproži osuplost in spoštovanje (Le Bon, 2016). Po drugi strani pa je občutek spoštovanja in občudovanja avtoritete posameznikova moralna obveza (Fromm, 2013).

Represivni organi nasilje legitimirajo z izrednim stanjem pod pretvezo zagotavljanja varnosti. Nasilje se stopnjuje počasi in ko preide k višjih oblikam, je za ukrepanje pogosto prepozno (Ule, 2005). Nastalo ekstremno situacijo lahko posameznik zanika ali se ji izogiba, jo pasivno sprejme ali pa je do nje apatičen, kar je normalen odziv, ko ima občutek, da situacije ne zmore kontrolirati. Lahko se odzove z afekti, ki reducirajo fleksibilnost mišljenja in vedenja, zato ima posledično manj alternativ in je nagnjen k prvi reakciji, ki omogoča takojšnje olajšanje. Tesnobi ob nastali situaciji se lahko izogne z obrambnimi mehanizmi, uporabo drog in alkohola, preusmerjanjem pozornosti idr. (Jerome, 1967).

Bauman (2006) trdi, da ima vsak posameznik dva obraza, slabega in dobrega, in ker so slednjemu normalne okoliščine bolj naklonjene, se slabi obraz lahko sploh nikoli ne pokaže, saj se

izrazi le v ekstremnih situacijah. To potrjuje tudi Arnejčič (2008), ki dodaja, da je človeški um nepredvidljiv in da je od okoliščin odvisno, katera stran nas bo "omrežila". Slednje naj bi veljalo tudi za moderno družbo, isto telo, ki je prisposodba za celotno družbo, ima namreč oba obraza, ki ne moreta obstajati drug brez drugega (Bauman, 2006).

Ule (2005) meni, da je antisemitizem v drugi svetovni vojni primer ekonomskega in političnega nasilja. Pri ekonomsko-političnih pogojih za nastanek predsodkov je značilno, da nanje vpliva spremenjena družbena struktura, ki jih izzove in aktualizira (prav tam). Šlo pa je tudi za kulturno-normativne vzroke, ki so obstajali že pred vojno (Briegs idr., 2006). Elementi, ki so sestavni del nacistične ideologije, kot so vera v totalitarno državo, čistost arijske rase, odklanjanje humanizma, kult velikega odrešitelja, so bili prisotni že v delih nekaterih kulturnih nemških mislecev devetnajstega stoletja (Cajnko, 2005). Socialno izključevanje Judov ni bilo lokalizirano zgolj na nemški prostor, ampak je k praksi težila večina evropskih skupnosti (Bajohr, 2018). Ekonomska kriza je postala krma grešnega kozla, fenomena, ki je za družbo pomemben, saj ohranja čistost nadrejene skupine (Priatelj, 2016).

OTOPELOST TABORIŠČNIH SISTEMOV

Pomanjkanje odpora v taboriščih tako s strani Judov kot taboriščnih delavcev, ki so jih zaplinjali, je povezano s tem, da so Judje imeli občutek možnosti izbire, da sodelujejo v merilih racionalnega vedenja, ki jim bodo omogočila preživetje (Bauman, 2006). Preživeli so tisti, ki so bili uporabni – gibanje, delo in volja so reševali življenja (Low, 2018). To je bil namen nacistov: Jude so pobijali postopoma in jim s tem vzbujali občutek izbire med življenjem in smrtjo kot nagrado za ubogljivost in sodelovanje v sistemu. To tudi obrazloži, kako je lahko tako malo paznikov obvladovalo ogromno maso zapornikov – racionalnost je bila poceni in učinkovita (Bauman, 2006). Značilna je bila odgovornost vseh za vse; če je kdo ušel ali storil napako, so kaznovali celotno skupino (Bettelheim, 2009). Kazni so vključevale bičanje, obešanje, zapiranje, stradanje, bile pa so tudi ponižujoče za posameznikovo integriteto (v pasjih celicah v Dachauu so na primer od taboriščnikov zahtevali, da si hrano

pridobijo z laježem). Našteti elementi so spodbujali kolektivno težnjo po ubogljivosti in disciplini. Razdiranje solidarnosti je pospeševala lakota, ki se je odražala tudi s krajami, prevarami in kanibalizmom; razširjale so se epidemije, prisotne pa so bile tudi različne naravne katastrofe (Ajdič idr., 1981). Vsak odpor se je zdel iracionalen, neučinkovit in nekoristen.

Sprejemni postopek v taboriščih je dosegal izničenje družbenih norm, konvencionalne olike in identifikacije s "prejšnjim življenjem" (Jezernik, 1993). Ko se posameznik navadi na taboriščne razmere, se vzpostavijo apatija, duševna otopelost, notranja brezbržnost ter neodzivnost na vsakodnevno trpljenje (Frankl, 2016). Disociacija, psihološki mehanizem odcepljenih delov jaza, je posledica travmatičnih izkušenj in v izrednih situacijah omogoča preživetje (Pahor Jurić, 2004). Slednje v kulturnem romanu *Bralec* ponazori Bernhard Schlink: "Tudi v pičlih izjavah storilcev srečamo plinske celice in krematorije kot vsakodnevno okolje, storilce same omejene na nekaj funkcij, v svoji brezobzirnosti in brezčutnosti, v svoji otopelosti kot omamljene ali opijanjene" (Schlink, 2001, str. 78).

Nacistom je fizična izolacija ustvarila iluzijo nedolžnosti (Card, 2000). Ubijanje v plinskih celicah je bilo lažje in učinkoviteje zaradi racionalnosti žrtev (prostovoljno so šle v kopalnico) in storilcev (pobijanje z naboji je neposredno nakazovalo na povezavo med dejanjem in posledico) (Bauman, 2006). Sivo cono Card (2000) v taboriščih opredeli kot nekakšno fluidnost identitete, nejasno in problematično moralno območje kapojev; to so bili zaporniki višjega "čina" na odgovornih upravnih položajih. Imeli so oblast nad drugimi zaporniki, vendar so s tem tvegali izgubo integritete. V sivih območjih so žrtve hkrati zatiralci in se razvijajo povsod, kjer je nasilje stalno, razširjeno in intenzivno (prav tam). Fenomen se imenuje tudi identifikacija z agresorjem in predpostavlja preslikavo zatiralčevega vedenja; nasilen in vzvišen odnos do sozapornikov ter ponižen in podložen do agresorja (Sarnoff, 1951). Judje so preko judovskih svetov postali sami svoji uničevalci (Štefancič, 2015a).

PASIVNOST ŠIRŠEGA PREBIVALSTVA

Bauman (2006) je eden izmed prvih, ki antisemitizma ni označil za glavni vzrok za holokavst. Predsodki in propaganda, na katere sta Hitler in Goebbels polagala upanje, namreč sploh niso privedli do željenih rezultatov. Antisemitizem nikoli ni bil tako močan, da bi lahko vzpodbudil vsesplošno nasilje, sploh pa ne tako konsistentno in učinkovito, kot je bilo iztrebljanje Judov v taboriščih. Bauman vzrok za učinkovito iztrebljanje najde v birokratski organizaciji in medicinskem diskurzu, ki zahtevata delitev dela, poslušnost, rutino, učinkovitost, usklajevanje in (predvsem) poudarjanje racionalnosti, ki je omogočila, da je vsak del sistema opravljal svojo nalogo, višji cilj pa je bil odmaknjen, abstrakten in daleč od vsakdana. Posameznik je le majhen del ogromne mašinerije, v kateri ni bilo prostora za motnje, improvizacije in spontanost. Odgovornost se je skozi hierarhijo in specializacijo ravni porazgubila, nižje ravni so odgovornost prelagale na višje, višje pa na končni cilj – ustvarjanje idealne družbe. Poudarjanje racionalnosti je vzbujalo občutek varnosti (prav tam).

Kar pa je propaganda (mogoče celo nehote) omogočila, je bilo nevmešavanje nemškega prebivalstva, poleg tega pa je potrjevala teorijo rasizma in iztrebljanja ter s tem ideologijo čistosti nemške rase. Nemška politika si je prizadevala, da za zločine ne bi izvedel nihče, saj so ugotovili, da je javno nasilje, kot je bila na primer kristalna noč, delovalo kontraproduktivno (Bauman, 2006). Izgnanstvo, kamor je spadal tudi načrt Madagaskar, je bilo le prikrivanje resničnih, uničevalnih namenov in končne rešitve (Benz, 2000). Vendar je za dogajanje v taboriščih "neuradno" vedela večina nemškega prebivalstva. Iztrebljanje Judov je postalo javna skrivnost (Ullrich, 2018). Pasivnost je posredno sporočala potrditev izvajanja nacističnega načrta, čustvena distanca do žrtev pa je bila podlaga za izgovore o nevmešavanju. Poleg pasivnih udeležencev pa so se kot vmesna oblika pojavljali polaktivni – to so bili podporniki hitlerjanstva, udeleženci bojkotov in tisti, ki so prekinjali svoja prijateljstva z Judi, večinoma z namenom izboljšanja socialnega položaja (Ule, 2005).

Zanimivo je vprašanje, ali je bil molk prebivalstva posledica brezbržnosti, neznanja ali zatiranja znanja. Nekatere teorije trdijo, da je med prebivalstvom in politiko vladal konsenz o pasivnem sledenju nacističnim ciljem, katerega učinek je bil postopna inter-nalizacija nemškega prebivalstva. Nemcem ni bilo potrebno ubijati Judov, ker so drugi to opravili namesto njih (Bytwerk, 2005). Zapor-niki so morali biti krivi za svoj zločin, drugače si Nemci niso mogli pojasniti njihove kazni (Bettelheim, 2009).

AKTIVNO USTVARJANJE DISTANCE

Razlage, ki so dolgo časa prevladovale, so pojav holokavsta razlagale kot dejanja patoloških posameznikov in njihovih skritih iracionalnih tendenc, ki so se ob optimalnih okoliščinah lahko izrazile. Popularne so bile tudi ideje o besnečih, neobvladljivih množicah, ki so morale nekam usmeriti svojo jezo. Civilizacija naj bi bila tista, ki nadzoruje človeške gone in moralo, zato naj bi vse moralno bilo družbeno. Vendar pa je paradoks v tem, da je ravno civilizacija tista, ki je holokavst sploh omogočila (Bauman, 2006). Adorno (1999) ugotavlja, da je vzrok za poslušnost storilcev holokavsta v avtoritarni osebnosti, ki ne omogoča sinteze ega in globljih psihičnih struktur, pojavila pa naj bi se zaradi razširjene avtorske vzgoje v nemški družbi. Fromm (2020) meni, da je nacizem sicer psihološki problem, ki pa so ga izzvali družbeno-ekonomski dejavniki. Inflacija v Nemčiji leta 1923 in zlom borze leta 1929 sta povečala občutje negotovosti, hkrati pa prebivalstvu oslabila vero v svoj lasten napredek in neomejene možnosti za uspeh. Hitler je poslušnost množice pridobil s poudarjanjem posameznikove neznatnosti (prav tam).

Bauman (2006) Adornovo teorijo kritizira, saj naj bi se osredotočala le na individualne dejavnike, ni pa upoštevala sočasnih družbenih vplivov. Adorno (1999) namreč predpostavlja, da so ljudje kruti zaradi potencialnih osebnostnih determinant in se zato ločijo od tistih, ki teh predispozicij nimajo. Baumana potrjuje Waller (2007), ki trdi, da so storilci pobojev izvirali iz različnih okolij, imeli različne osebnostne značilnosti, bili različne politične usmerjenosti,

vedenja in spola. Bili so običajni ljudje, ki so bili vzporedno z opravljanjem svoje naloge tudi možje in očetje (prav tam), hodili so v kino, klube in se vključevali v različne prostčasne dejavnosti (Goldhagen, 1996). Eichmann, ena od največjih nacističnih figur, prizorov pobojev ni mogel prenesti, grozote so ga zaznamovale in ponoči so ga tlačile more, dejstvo pa je, da prizorov iztrebljanja ni videl veliko. Bil je zgolj ubogljiv, ambiciozen član visoko na hierarhični lestvici učinkovitega aparata, kamor ga je ponesla želja po napredovanju (Arendt, 2007). Njegovo delovanje je bilo v času izvajanja zakonito kljub temu, da je bil v Jeruzalemu obsojen na smrtno kazen (Kanduč, 2013).

Razvoj znanosti in racionalnosti omogoča družbeni inženiring; tako znanstveniki, ki prevzamejo vlogo nekoga, ki ve več, dobijo moč, da odločajo o tem, kaj je za družbo najbolje (Bauman, 2006). Razum je nacistom predstavljal sovražnika moralnosti, logika je zahtevala privolitvev v zločin. Arnejčič (2008) opozarja tudi na manipulacijo medijev in razvoj tehnologije, ki povečujeta nadzor nad našimi življenji in intimo. Ta nadzor, ki ga imenuje administrativno (sistematično) zlo, se izvaja postopoma, kar izvajalcu nasilja omogoči prilagoditev nalogi in novi realnosti. Nasilje se legitimira kot sredstvo za reševanje družbenih konfliktov in ureničevanje ciljev, majhna stopnja vpletenosti v sistem pa je dovolj, da nasilje čedalje hitreje sprejemamo (Ule, 2005). Termin *luciferjev efekt* opisuje časovno točko oziroma stopnjo, ko posameznik prvič prestopi mejo med dobrim in zlim, ki predstavlja preoblikovanje človekovega značaja. To naj bi vzpodbudile situacije, ki so dovolj učinkovite, da posameznik zatre značilnosti individualne morale (Arnejčič, 2008).

Milgram (2009) je s poskusom z elektrošoki dokazal neomejen konformizem, ustvarjen v laboratorijski situaciji. Glavni motiv vojaka za ubijanje je ubogljivost (še posebej, kadar ubijanje postaja vse bolj brezosebno) – ker mu je ukazano, ne pa zato, ker primarno sovraži nasprotnika (Jerome, 1967). Za prevlado družbenih vrednot nad individualnimi torej ni potrebna fizična razdalja (npr. ubijanje brez stika z žrtvijo), omogočijo jo lahko podrejanje avtoriteti, prevlada ekspertize, ubogljivost in poslušnost (Milgram, 2009). Družba ustvarja distanco, ki oslabi moralno odgovornost, zato so

sistemi, ki so (bolj kot so) diferencirani, glavni potencialni nosilci nemoralnih dejanj. Fenomen se pojavlja kot posledica segregacije in tehnične (namesto moralne) odgovornosti (Bauman, 2006). Motivacija za nasilje in ubijanje izhaja iz močnega čuta odgovornosti in zanesljivosti posameznika do svojih kolegov nadrejenih, skupina omogoča občutek skupnih vrednot in anonimnosti samega dejanja (Grossman, 1996). Prisotnost drugih, ki se obnašajo nasilno, je močno spodbudna (Jerome, 1967). Fizična distanca ni vedno zadostna, da bi lahko premagali odpor do ubijanja, ključna je tudi emocionalna, ki vključuje faktorje: kulturnega (dehumanizacija zaradi kulturno-etničnih razlik), socialnega (naučena večvrednost), moralnega in mehaničnega (zanikanje obstoja zaradi mehanske pregrade) (Grossman, 1996).

Genocid ni spontan dogodek, naročen in organiziran je s strani države (Glick, 2005). Gre za močno manipulacijo, s katero se pojavi negacija najvišje vrednote – človeškosti, kar vodi v dehumanizacijo, pri kateri se ne upošteva norm in zakonov, ki veljajo za ljudi, ali pa celo v satanizacijo, širjenja ideologije, da skupina predstavlja poosebljanje zla (Milivojević, 2008). Žrtve tako postanejo zgolj objekti (številke) akcije, pomembna sta le način in kakovost operiranja, s katerimi bo dosežen končni cilj. Bauman (2006) razlog vidi v družbenem sistemu moderne. Arendt (2007) taboriščni sistem Auschwitza primerja s podjetjem. Štefančič (2015a) opisuje, kako sta pri učinkovitem delovanju sistema sodelovali Švica, kamor se je stekalo judovsko zlato, in ameriška avtomobilska industrija (Ford General Motors), ki je omogočala nemoten transport. Sodelovanje z Nemčijo so po vojni vsa podjetja dolgo prikrivala (prav tam). Holokavst se skozi tovrstni vidik prikazuje kot mednarodni zločin, zločin nevtrálnih držav in celo zaveznikov.

DRUŽBA MODERNE KOT PASIVNA DRUŽBA

Vzorec, pod katerim je bil fenomen holokavsta mogoč, je danes samoumeven konstrukt neoliberalističnih politik, ki ga prevzemajo multinacionalne korporacije. Izkoriščanje omogočajo globalizacija in napredne tehnologije, ki zaradi razdalij oslabijo posameznikovo

moralno odgovornost. Posameznik zavzema položaj objekta, ki delo ogromne mašinerije opravlja za zunajosebne cilje, kar mu lahko predstavlja občutek osebne neznatnosti, ranljivosti in nemoči. Posameznik se sistemu podredi in se odreče svojim individualnim načelom (Fromm, 2020). Neobčutljivost na sistemsko nasilje privilegiranim omogoča udobno življenje. Subjektivno, vidno nasilje, ki ga sodobna družba tako prizadevno preganja, je odmikanje od pravih problematik; objektivno nasilje je s kapitalizmom le prevzelo novo obliko (Žižek, 2007).

Moderna je osnovala pojem "globalna prenaseljenost", neoliberalistično logiko, ki implicira, da je za ohranjanje večine potrebno žrtvovanje življenj manjvrednih. Trojanow (2014) se sprašuje, ali gre za sodobni genocid, ki se ga prikazuje kot nujno zlo za ohranjanje privilegirane skupnosti. Vsako minuto zaradi lakote umre enajst ljudi po svetu (Elhennawy, 2021), medtem ko se povprečno skoraj petina (17 %) vse pridelane hrane na svetu zavrže (Choi, 2021). Od začetka pandemije se je število podhranjenih povečalo za šestkrat (Elhennawy, 2021). Med pandemijo se je povečalo tudi izkoriščanje otroške delovne sile, med drugim tudi zaradi zaprtja izobraževalnih ustanov, veliko družinam pa otroško delo omogoča preživetje (Costa idr., 2020). Večvredno življenje se prikazuje tudi kot življenje tistega, ki ima denar, da si plačuje zdravstveno oskrbo, do tega pa je privedlo naraščajoče privatiziranje zdravstvenih storitev (Salecl, 2020).

Neoliberalistični sistem deluje s poglobljanjem neenakosti. Družbena nepravilnost ni le slabost, ampak temeljna sistemska zahteva potrošništva (Galeano, 2011), čeprav je razumljena le kot stranski učinek prostega trga (Stark, 2011). Sistemsko nasilje pogojuje udobno življenje; tako vredni boljšega življenja lahko ohranjamo svoje privilegirane položaje. Marca leta 2020 je odstotek najbogatejših Američanov vseboval bogastvo, enako premoženju 31 % najrevnejših (Rugaber, 2020). Na nepravilnost smo se navadili in se z njo sprijaznili, statistike o sistemskem nasilju beremo bolj kot zanimivosti, saj se nam zdijo preveč odmaknjene in abstraktne. Sodobni sistem izključuje preveč ljudi, da bi lahko v družbi vladalo zaupanje, družbena kohezivnost tako razpada (Štefančič, 2015b), altruizem in solidarnost pa veljata za nekaj preživetega,

živalskega (Stark, 2011). Konkreten primer delovanja multinacionalnih korporacij je izkoriščanje ujugurskih delavcev na Kitajskem. Avtorja delovne pogoje primerjata s taboriščim stanjem: ujugurski delavci imajo omejeno svobodo gibanja, nad njimi izvajajo nadzor s pomočjo kamer in mobilnih aplikacij, tovarne so obdane z bodečimi žicami. Tovrstni genocid je del potrošniške kulture, saj se prisilno delo povezuje z vsaj triinosemdesetimi blagovnimi znamkami, med katerimi so Nike, Adidas, Bosch, Panasonic ... Podjetja se izogibajo odgovornosti, čeprav prisilnega dela ujugurskih delavcev niže v svojih dobavnih verigah ne morejo zanikati (Leibold in Xiuzhong X, 2020).

Individualizacija je povzročila intenzivnejšo odvisnost posameznika od družbenih institucij; odgovornost se vse bolj prelaga na posameznika (Ule, 2008). Danes mlade preveva nihilizem, prihodnost jim predstavlja grožnjo, sami pa ob tem čutijo nemoč (Galimberti, 2010). Zdi se jim, da je prihodnost izpostavljena naključjem, ki jih ne morejo nadzirati (Furedi, 2002). Fromm (2020) meni, da je problem pasivnosti v osebnih stališčih in ustanovah, ki vsebujejo predispozicije, da se podredimo zunanji avtoriteti. Pomanjkanje odpora pri nemškem prebivalstvu, ki sicer ni bilo naklonjeno nacistični ideologiji, poveže z resignacijo in notranjo utrujenostjo, ki je značilna za današnjo demokratično družbo. V sodobni družbi se vsepovsod srečujemo s pojavom, ki je predispozicija za vzpon fašizma: s posameznikovo nemočjo in nepomembnostjo. Posameznik je v sodobni družbi nemočen, izoliran individuum, ki ne zmore prenašati osamljenosti in zmedenosti identitete. Zato dvomi vase pa tudi v svoja načela. Varnost najde, ko žrtvuje integriteto individualnega jaza, ki ga pripravi na podreitev sistemu (prav tam). Epidemija covida-19 je dejavnike, ki so bili v družbi prisotni, intenzivirala: povzročila je poglobljanje individualizacije in krhanje odnosov (Giordano, 2020). Koronavirus je postal prototip nevidnega sovražnika, ki je esenca vseh potencialnih soljudi. Sporno je tudi promoviranje socialne (in ne fizične) distance (Žerdin, 2021). Epidemija nas vodi v zaskrbljenost in potencira občutek naše nemoči. Slednje izkoriščajo tudi mediji, ki jo prikazujejo kot enkratno, šokanten

dogodek, ki je nepredvidljiv in nad katerim nimamo nobenega nadzora (Giordano, 2020).

Štefančič (2015a) meni, da je fašizem produkt kapitalizma, saj je nastal v njegovih okvirih – deloval je kot način reševanja kapitalizma, ko je bil ta v krizi, saj je tako ohranil svoje interese. Komunizem je namreč njun skupen sovražnik (Mastnak, 2015). Hitler je Jude okrivil z namenom, da bi kapitalistični red lahko preživel, se preporodil in obranil pred zlomom, saj je tako preprečil komunistično grožnjo prave spremembe (Žižek, 2007). Fašizem je torej produktivna sila, ki v liberalizmu deluje kot sila ustvarjalne destrukcije. Liberalistična ekonomija se lahko uveljavlja le z nasiljem in uničevanjem, nasilje je stvarna nujnost reform, ki so se pojavile po padcu komunizma, in je predstavljeno kot nova normalnost: v nadnacionalne pritiske so vpleteni zasebni interesi manjšine. Svoboda, vrhovna neoliberalistična vrednota, se nanaša na svobodo trga ter ustvarjanja dobička in ji ni mar za skupno dobro. Mastnak (2015) ugotavlja, da smo trenutno zopet na začetni točki fašističnega reševanja neoliberalizma. Oblast nadnacionalnih korporacij nad fragmentirano, individualistično družbo prinaša novo verzijo nacističnega modela političnega gospostva.

Konkreten primer nehumanega vsakodnevnega ravnanja je način reševanja begunske krize. Zapiranje vrat beguncem za vstop v Evropsko unijo, postavljanje bodečih žic, zapiranje v zapore in azilne domove ter dopuščanje umiranja na migracijskih poteh je teroriziranje, ki močno spominja na holokavst, meni Štefančič (2016). Ker pripadnikom privilegiranega dela sveta povezuje z izkoriščanjem tretjega sveta ni vidna, se nam begunci zdijo ogrožajoči tujci, ki bodo invazirali Evropsko unijo. V Evropo se vrača nacionalizem, z njim pa tudi ksenofobija, rasizem, šovinizem in antisemitizem (Štefančič, 2015b), v Nemčiji na primer beležijo porast neonacizma in desničarskega radikalizma (Jordans in Rising, 2021). Strah in predsodki nam dajejo dovoljenje, da z begunci ravnamo kot z življenja nevrednimi in jih ponovno viktimiziramo. Evropa begunske valove odbija s krčenjem zakonodajne in socialne pomoči pa tudi z militantnim utrjevanjem svojih tranzitnih meja ali pa z njimi profitira – z dodatno finančno pomočjo, vstopom v Evropsko unijo ali pa poceni delovno silo (Štefančič, 2016).

SKLEP

Holokavst je nastal ob stičišču enkratnih dogodkov, vendar razkriva skriti potencial naše družbe oziroma njen drugi obraz, brez katerega prvi ni mogoč. Ta obraz počiva, izrazi pa se lahko v ekstremnih okoliščinah. Holokavst vsebuje potencial, da se ponovno pojavi, ali še huje: storilci smo lahko tudi mi vsi (Bauman, 2006). Od posameznika pričakujemo, da venomer deluje glede na individualno moralo ne glede na pravne, zakonske ureditve in javno mnenje. Seveda to storijo le redki posamezniki, ki za svoj odpor do pričakovane socialne in politične vloge pogosto plačajo visoko ceno (Kanduč, 2013).

Tržna menjava je z gledišča neoliberalizma postala etika sama po sebi, ki zamenjuje že vzpostavljena etična prepričanja. Je vodič človeškega delovanja. Svoboščino izražajo interesi trga, multinacionalk, lastnikov zasebnih nepremičnin in finančnega kapitala (Harvey, 2012). Duh današnje družbe ima visok potencial za izgubo bližine in individualne moralnosti, saj posameznik v družbi individualizacije, dosežkov in visoke učinkovitosti občuti strah in lastno nemoč, ki vodita v podrejanje sistemu in pomanjkanje odpora.

Nenasilen značaj moderne je še danes iluzija. Poznavanje dejavnikov, ki so omogočili holokavst, se mi ne zdi pomembno le zaradi opozarjanja na krinko modernega sistema, ampak odstira pogled v spekter potencialnih sistemskih zlorab in različne nivoje pasivne vključenosti. Bauman (2006) upornike sistemu povzdigne v heroje, Arendt (2007) pa meni, da se morajo individualne misli ločiti od misli množice, kar je predpogoj za ločitev med moralnim in amoralnim. Rešitev na individualnem nivoju so torej vzpostavljanje bližine, združevanje ter kritična distanca uma. Sama dodajam pomen izobrazbe, systemskega pluralizma, individualnega reflektiranja, opozarjanja na kršitve, prijave zlorab in nasilja.

LITERATURA

- Adorno, T. W. (1999). Avtoritarna osebnost. V M. Ule, J. Potokar in T. Velagič, *Predsodki in diskriminacije: izbrane socialno-psihološke študije* (str. 126–156). Znanstveno in publicistično središče.
- Ajdič, B., Bukovac, L., Filipčič, M., Lotrič, E., Martinčič, J. in Šinkovec, S. (ur.) (1981). *Bili so uporni: zaprti, pregnani, obešeni, ustreljeni, na suženjskem delu: vodnik po koncentracijskih taboriščih in zaporih, kjer so med drugo svetovno vojno nacifašistični okupatorji hoteli, a nikoli uničili svobodoljubnega duha našega človeka*. Alpetour.
- Arendt, H. (2007). *Eichmann v Jeruzalemu*. Študentska založba.
- Arnejčič, B. (2008). *Izbrana poglavja iz psihologije množice, vojaške in vojne psihologije*. Fakulteta za družbene vede.
- Bajohr, F. (2018). *Kaj je ukazal Hitler?* Mladina: Pot v holokavst, 62–65.
- Bauman, Z. (2006). *Moderna in holokavst*. Študentska založba.
- Benz, W. (2000). *Holokavst*. Inštitut za civilizacijo in kulturo.
- Bettelheim, B. (2009). Individualno in množično vedenje v ekstremnih situacijah. *Borec: revija za zgodovino, literaturo in antropologijo*, 61(657–661), 33–66.
- Briegs, A., Hall, A., Hawkes, N., Healey, T., Heritage, A. in Kiener, R. (2006). *Kdaj, kje, zakaj in kako se je zgodilo*. Mladinska knjiga.
- Bytwerk, R. L. (2005). The Argument for Genocide in Nazi propaganda. *Quarterly Journal of Speech* 91(1), 37–62. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00335630500157516>
- Cajnkó, Z. (2005). *Nacizem: Adolf Hitler in Tretji rajh*. Locutio.
- Card, C. (2000). Women, evil, and gray zones. *Meyaphilosophy*, 31(5), 509–528. <https://www.jstor.org/stable/24439397?seq=1>
- Choi, C. (4. 3. 2021). 17% of food production globally wasted, UN report estimates. AP News. <https://apnews.com/article/un-report-17-percent-food-production-globally-wasted-de18ad7e031341fcca05e93bb33f4bbf>
- Costa, W., Valdez, C. in Verza, M. (15. 10. 2020). Pandemic driving children back to work, jeopardizing gains. AP News. <https://apnews.com/article/virus-outbreak-pandemics-mexico-india-united-nations-ab80ad40160b0b255e3dc68d11360b44>
- Černigoj, M. (2000). Predstavitev in kritika teorije socialnih predstav. *Psihološka obzorja*, 9(1), 23–38. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-TZ01KHTW>

- Černigoj, M. (2007). *Jaz in mi: Raziskovanje temeljev socialne psihologije*. IPSA.
- Elhennawy, N. (9. 6. 2021). Oxfam: 11 people die of hunger each minute around the globe. *AP News*. <https://apnews.com/article/middle-east-business-health-coronavirus-pandemic-hunger-36df-3b43a284fc572b479456b32a3a5d>
- Frankl, V. (2016). *Kljub vsemu reči življenju DA: Psiholog v koncentracijskem taborišču*. Celjska Mohorjeva družba.
- Fromm, E. (2013). *Anatomija človekove uničevalnosti*. Mladinska knjiga.
- Fromm, E. (2020). *Beg pred svobodo*. Umco.
- Furedi, F. (2002). *Culture of Fear: Risk-taking and the Morality of Low Expectation*. Continuum.
- Galeano, E. (2011). *Narobe: Šola narobe sveta*. Sanje.
- Galimberti, U. (2010). *Grozljivi gost: nihilizem in mladi*. Modrijan.
- Giordano, P. (2020). *V času epidemije*. Mladinska knjiga.
- Glick, P. (2005). Choice of Scapegoats. V J. F. Dovidio, P. Glick in L. Rudman, *On the Nature of Prejudice: Fifty Years after Allport* (str. 244–261). Malden, MA: Blackwell Pub. <https://psycnet.apa.org/record/2005-08614-015>
- Goldhagen, D. J. (1996). *Hitler's willing executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. Abacus.
- Grossman, D. (1996). *On killing: The psychological cost of learning to kill in war and society*. Little, Brown and Co.
- Harvey, D. (2012). *Kratka zgodovina neoliberalizma*. Studia humanitatis.
- Jerome, F. D. (1967). *Sanity and survival: psychological aspects of war and peace*. Vintage books.
- Jezernik, B. (1993). *Spol in spolnost in extremis*. Borec: revija za zgodovino, literaturo in antropologijo.
- Jordans, F. in Rising, D. (4. 5. 2021). German far-right crime rises; police arrest alleged neo-Nazi. *AP News*. https://apnews.com/article/europe-migration-arrests-race-and-ethnicity-immigration-5b12a6caed6103ba3976c6349fe6dee6?fbclid=IwAR0TfeL1yhEP-j2fD9ImgXqSuI-GFN0nMnaX3gYrnWZQefEmO-vn-z6I_aQ
- Kanduč, Z. (2013). *Politika, pravo, ekonomija in kriminal: kriminološke refleksije postmoderne družbe in kulture*. Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani.

- Kohl, D. (2011). The Presentation of "Self" and "Other" in Nazi Propaganda. *Psychology & Society*, 4(1), 7–26. http://www.psychologyand-society.org/__assets/__original//2011/04/Kohl_2011_2.pdf
- Le Bon, G. (2016). *Psihologija množic: Študija vsakdanjega življenja*. UMco.
- Leibold, J. in Xiuzhong Xu, V. (17. 5. 2020). Opinion: Your favorite Nikes might be made from forced labor. Here's why. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/opinions/2020/03/17/your-favorite-nikes-might-be-made-forced-labor-heres-why/>
- Low, A. (2018). Delali so, da bi preživel. *Mladina: Pot v holokavst*, 22–30.
- Mastnak, T. (2015). *Liberalizem, fašizem, neoliberalizem*. *cf.
- Milgram, S. (2009). *Poslušnost avtoriteti: edinstveni eksperiment, ki je izzval človeško naravo*. UMco.
- Milivojević, Z. (2008). *Emocije: Razumevanje čustev v psihoterapiji*. Psihopolis institut.
- Oravecz, R. (1999). Inter-ethnicity and irrationality. *Psihološka obzorja*, 8(2/3), 191–200. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-0GM7N7S4>
- Pahor Jurić, M. (2004). Neizgubljeni čas: Travma fašizma in nacionalsocializma v luči nuje po "obdobju latence" in transgeneracijske transmisije. *Razprave in gradivo*, 44, 38–65. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-MAOUPDC>
- Prijatelj, E. (2016). Žrtvovanje, nasilje in grešni kozel. *Bogoslovni vestnik*, 76(2), 293–302. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-3UXVXVZD/?query=%27keywords%3Dgre%C5%A1ni+kozel%27&pageSize=25>
- Rugaber, C. (21. 9. 2020). Soaring wealth during pandemic highlights rising inequality. *AP News*. <https://apnews.com/article/lifestyle-business-us-news-virus-outbreak-ap-top-news-28a44dd1a025d9b9af5a8d4ff8c5a033>
- Salecl, R. (2020). *Človek človeku virus*. Mladinska knjiga.
- Sarnoff, I. (1951). Identification with the Aggressor: Some Personality Correlates of Anti-Semitism among Jews. *Journal of Personality*, 20, 199–218. <https://psycnet.apa.org/record/1953-01103-001>
- Schlink, B. (2001). *Bralec*. Cankarjeva založba.

- Stark, C. (2011). Neoliberalizem - izzivi za prakso in etiko socialnega dela. *Socialno delo*, 50(3/4), 197–204.
- Štefančič, M. (2015a). *Hitler: Kako je preživel: Eseji o drobnem tisku zla*. UMco.
- Štefančič, M. (2015b). *Počnite, kar hočete, samo ubogajte!: Eseji o življenju v času smrti*. UMco.
- Štefančič, M. (2016). *Od tod ne pridete živi!: Eseji o beguncih, vojni in terorju*. UMco.
- Trojanow, I. (2014). *Odvečni človek*. Mohorjeva družba.
- Ule, M. (2005). *Socialna psihologija*. Fakulteta za družbene vede.
- Ule, M. (2008). *Za vedno mladi? Socialna psihologija odraščanja*. Fakulteta za družbene vede.
- Ullrich, V. (2018). Javna skrivnost. *Mladina: Pot v holokavst*, 66–72.
- Waller, J. (2007). *Becoming evil: How ordinary people commit genocide and mass killing*. Oxford University Press.
- Žerdin, A. (2021). *MMXX: Leto nevarne bližine: Kaj je šlo v Sloveniji narobe med epidemijo covida-19*. UMco.
- Žižek, S. (2007). *Nasilje*. Društvo za teoretsko psihoanalizo.

